

Katarzyna Węgorowska

Językowy wizerunek międzywojennego świata wileńskiej kultury utrwalony w „Almanachu Literackim” z 1926 roku

Pani Doktor Zofii Magnuszewskiej,
która 25 listopada 2007 roku ofiarowała mi
wileński „Almanach Literacki”

*Inną jest rzeczą kulturę tworzyć,
a inną rozumieć i tłumaczyć to,
co już stworzone.*

(Stanisław Brzozowski)

Wilno (*Vilnius, Vilnae, Vilne, Vilnia, Wilda*) należało i należy do grona jednych z najbardziej fascynujących miast świata. Zgłębianie jego historii dowodzi, że ów północnokresowy gród-miasto-stolica pełnił różne funkcje w dziejach Wielkiego Księstwa Litewskiego i Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Spacer krętymi uliczkami i zaułkami Miasta Żelaznego Wilka¹ pozwala zrozumieć zachwyty jego architekturą księcia Szwecji Jana Wazy, który Miasto Pałaców odwiedził w 1562 roku. Wyróżniające je wileńskie: gotyk, renesans, barok, klasycyzm, rokoko są również dowodem wielokulturowości stolicy, której społeczność współtworzyli (i współtworzą) nie tylko Rusini, Białorusini, Polacy, Żydzi, Litwini, Niemcy, Karaimi, Wołosi, Tatarzy, ale też artyści, architekci pochodzący z różnych stron Europy, postaci, którym gościnny *Rzym Północy* pozwalał nie tylko na godne życie, ale także na realizację ich twórczych pomysłów, z których wiele przetrwało do dziś (Węgorowska 2008a i 2008b).

Bernardo Zenobi da Gianotti, Giovanni Cini, Giovanni Maria Padovano, Jakub Bretfus, Constante Tancella, Mateo Castello, Hiacynt Campana, Michelangelo Palloni, Franciszek Smuglewicz, Jan Krzysztof Glaubitz... – to tylko nieliczne z owych osobowości, których prywatne losy zawiodły do *Florencji Północy*, miasta specyficznej architektury i właściwej sobie sztuki, dziedzin obdarzanych i wyróżnianych przydawką – przymiotnikiem *wileńska*.

¹ Oprócz toponimu/urbonimu *Wilno* autorka szkicu wykorzystwała symboliczno-metaforyczne nazwy miasta, które stały się przyczynkiem odrębnych rozważań – zob. Węgorowska 2008b: 309–324.

Aleksander Jagiellończyk, Zygmunt Stary, Zygmunt August, Bona Sforza, Stefan Batory ... – to z kolei postaci monarchów, którzy razem z reprezentantami litewsko-wileńskich magnackich rodów Radziwiłłów, Chodkiewiczów, Sapiehów, Ostrogskich ... z ukochanego przez nich *Grodu Giedymina*, usytuowanego na obszarze pokrytym puszcza litewską, stworzyli jedyną w swoim rodzaju intelektualną, europejską stolicę, pograniczne centrum, w którym splatało się dziedzictwo kultur Zachodu i Wschodu – *Slavia Latina* i *Slavia Orthodoxa*. Swoistym intelektualnym symbolem *Miasta kościołów* była, założona przez jezuitów, Akademia Wileńska, przekształcona z czasem w znany również dziś na całym świecie Uniwersytet Wileński = Uniwersytet Wileński im. Stefana Batorego = Uniwersytet Stefana Batorego = U.S.B.² (Kosman 1981, Węgorowska 2008).

Dowody naukowo-kulturalnego bogactwa *Miasta palimpsestu* kryją w sobie inskrypcje nagrobne wileńskiej nekropolii na Rossie, z których wynika, że w *Mieście wieszczów* żyli, pracowali, tworzyli w różnych epokach ludzie będący swoistymi ikonami polskiej literatury, kultury i polskiej historii: reprezentanci rodów Wilejszysów, Jeleńskich, Dowkardowiczów, Kaszczyców, Pietkiewiczów, Platerów, Wańkowiczów, Żylińskich, Chałczyńskich, a także Joachim Lelewel – profesor historii Uniwersytetu Wileńskiego, wspomniany już Franciszek Smuglewicz – najśłynniejszy z artystów malarzy wileńskich końca XVIII i początku XIX wieku, Juliusz Kłos – profesor Wydziału Sztuk Pięknych, Wacław Makowski – zasłużony księgarz, wydawca wileński, współpracownik Elizy Orzeszkowej na polu księgarstwa, Euzebiusz Słowacki – ojciec Juliusza Słowackiego, Ferdynand Spitznagel – profesor Uniwersytetu Wileńskiego, ojciec Ludwika Spitznagla, najbliższego przyjaciela Juliusza Słowackiego z lat dziecińczych, o którym tak rzewne wspomnienie utrwalone zostało w *Godzinie myśli*, August Bécu – ojczym Juliusza Słowackiego, Onufry Kopczyński „Nufra” – filomata, ukochany przyjaciel Adama Mickiewicza, który ocalił filomacką korespondencję, Władysław Syrokomla (Ludwik Kondratowicz) – poeta, Mikołaj Malinowski – redaktor „Kuriera Wileńskiego”, historyk, przyjaciel Syrokomli, Anna Majerowa – śpiewaczka operowa, występowała m.in. w *Zaczarowanym flecie*, Eustachy Tyszkiewicz – archeolog i pisarz, Wiktor Staniewicz – profesor matematyki, rektor Uniwersytetu Stefana Batorego (Węgorowska 2010; Dylewski 2007; Małachowicz 1993).

Przytoczenie tych kilku zaledwie kulturowych wileńskich faktów, wszystkie bowiem mogłyby stać się przyczynkiem odrębnej monografii, stanowi jedną z podstaw do zaprzeczenia tezie Andrzeja Zawady, według której Wilno interesującego mnie, późniejszego okresu – okresu międzywojennego – było intelektualną prowincją, gdyż zdaniem autora *Dwudziestolecia literackiego*:

Podczas gdy literacka Warszawa tworzyła w duchu powojennej Europy w miastach kresowych żywe było dziedzictwo poprzedniego stulecia. [...] Pod tym względem Wilno nie różniło się od Lwowa. Uniwersytet im. Stefana Batorego stanowił kulturalne centrum miasta. [...] Wilno nie było jeszcze silnym ośrodkiem pisarskim i właściwe życie literackie rozpoczęło się w drugiej połowie okresu, kiedy na wileński uniwersytet wstąpili poeci generacji urodzonej około 1910 roku (Zawada 1995: 112–113).

² = – symbol synonimicznych lub tautonomicznych dubletów onomastycznych.

Ta negatywna opinia historyka literatury zainspirowała mnie do dokładnej lektury urodzinowego prezentu ofiarowanego mi 25 listopada 2007 roku przez Małżonkę jednego z wybitnych znawców polskiej literatury – Profesora Władysława Magnuszewskiego – Panią Doktor Zofię Magnuszewską, która, wiedząc o mojej miłości do *Miasta trzech rzek*, zapragnęła, jak sędzę, żeby ów osiemdziesięcioletni *biały kruk* nie tylko wzbogacił moją wileńską bibliotekę, ale stał się przedmiotem moich językoznawczych rozważań. Prezentem tym jest stustronicowy „Almanach Literacki” ← *almanach* ‘publikacja, zwykle periodyczna, zawierająca utwory różnych pisarzy; rodzaj antologii’, <niem. *Almanach*, fr. *almanach*, hiszp. *almanaque* z ar. *al-manākh* ‘kalendarz’> (*Słownik* 1996: 35), ‘<łac.; ang. *almanac*, *literary annual*, fr. *almanach*, *annuaire*, niem. *Almanach*, ros. *альманах*>, 1) publikacja ukazująca się raz w roku, zawierająca artykuły z określonej dziedziny, np. nauki, sztuki, kolekcjonerstwa itp.; 2) publikowany corocznie zbiór różnego rodzaju informacji o faktach i wydarzeniach z roku minionego, zwykle uzupełniony kalendarzem na nowy rok; 3) antologia zawierająca utwory różnych pisarzy (pochodzących np. z określonego regionu, tworzących grupę literacką), powstałe w tym samym czasie’ (Kostkiewiczowa 1988: 25); ‘publikacja nieperiodyczna (niekiedy doroczna), często jednorazowa, zawierająca utwory różnych autorów zgromadzone na zasadzie więzi osobistej (almanach regionalny i almanach literacki), ideologicznej, tematycznej czy problemowej, bądź też zebrane przypadkowo z punktu widzenia celów komercyjnych lub popularyzatorskich’ (Lewinówna 1984: 9; Kominkowa 1973), powstały pod redakcją Czesława Jankowskiego, wydany w 1926 roku w Wilnie „Nakładem Wileńskiego Oddziału Polskiego Białego Krzyża. Drukiem Wileńskiej Tłoczni «Lux»». Klisze wykonane w Wileńskim Zakładzie Cynkograficznym Zaniewskiego”, z którego „Czysty dochód przeznaczony jest całkowicie na rzecz oświaty w wojsku polskim”³. W świetle kulturowo-literacko-naukowych faktów utrwalonych w trzyczęściowej publikacji: I. *Literatura polska w Wilnie z 1925-go na 1926-ty rok* (s. 13–63), II. *Prasa polska w Wilnie (1905–1925)* (s. 64–80), III. *Teatr polski w Wilnie (1905–1925)* (s. 81–92), równie krzywdząca dla ówczesnego wileńskiego środowiska intelektualnego wydaje się też kolejna opinia:

Samo jednak życie literackie II Rzeczypospolitej było „warszawocentryczne”. Prowincja kresowa raczej użyczyła literaturze swych mieszkańców, swego krajobrazu, niż stawała się ośrodkiem życia literackiego. Była ona także domeną swoiście spóźnionych debiutów. Mieszkający z dala od literackiego centrum pisarze zauważani byli z opóźnieniem jednej generacji (Zawada 1995: 115).

Z niewiedzy o... i o negatywnym spojrzeniu na wileński świat kultury, sztuki oraz nauki zdawali sobie sprawę autorzy międzywojennego periodyku, którzy w jego wstępie wyjaśnili:

Niniejsze wydawnictwo, które oto zapoczątkowuje w imię Boże Wileński Oddział Polskiego Białego Krzyża pod nazwą *Almanach Literacki*, ma na celu zapoznanie jaknajszerszego ogółu z tą dziedziną wileńskiego życia umysłowego, o której po rozległych

³ W przywoływanych cytatach, formach nazwisk, tytułach oraz innych nazwach własnych autorka rozważań zachowała grafie, ortografię i interpunkcję utrwaloną w prezentowanym wileńskim „Almanachu”.

ziemiach naszej Rzeczypospolitej słyszy się i wie nader mało. [...] Wileński Oddział Polskiego Białego Krzyża, zgodnie ze wzniosłą misją swoją kroczenia naprzód z „oświaty kagańcem”, podejmuje akcję regionalną, z którąby liczyć się trzeba było przy układaniu kulturalnego bilansu całej Polski współczesnej. O ileby wydawnictwo, na którego pierwszą kartę słowa te kładziemy, znalazło poparcie i rozpowszechnienie odpowiadające uczynionemu wysiłkowi intelektualnemu i finansowemu, zamiarem wileńskiego Oddziału Polskiego Białego Krzyża jest wydawanie tego rodzaju „Almanachów” z roku na rok, utrwalając piórem i ilustracją obraz Wilna artystycznego, przemysłowo-kupieckiego, sportowego, może nawet politycznego etc. („*Almanach Literacki*” 1926 : 5–6).

Twórcy omawianego przewodnika po świecie międzywojennej wileńskiej kultury, literatury, sztuki, nauki nie przypuszczali jednak, że także osiemdziesiąt dwa lata później owa mało pozytywna ocena Wilna, miasta naznaczonego niesłusznie piętnem prowincjonalizmu, będzie niestety nadal funkcjonowała w polskiej świadomości.

Jako profesor polskiego językoznawstwa, która od wielu już lat zgłębia językowo-kulturowe dziedzictwo Kresów Północno-Wschodnich oraz Wilna, skłonna jestem podważyć tezę Profesora A. Zawady, ponieważ treść „Almanachu” wypełniona bogactwem werbalnych kulturalno-kulturowych faktów (nazwami apelatywnymi i nazwami własnymi) – stanowiących przedmiot mojej lingwistyczno-kulturowej refleksji, dowodzi, że Wilno lat 1905 (i wcześniej) – 1926 nigdy nie było intelektualną, prowincjonalną „pustynią”. O twórczym potencjale i kreatywności międzywojennego *Grodu nad Wilią i Wilenką/Wilejką* świadczą nie tylko imiona i nazwiska (antroponimy) postaci uwiecznionych w „dorocznym” wydawnictwie, ale także nazwy wykonywanych przez nie zawodów, nie zawsze literacko-naukowo-artystycznych, nazwy przynależnych im godności, nazwy zajmowanych przez nich stanowisk, członkowskie nazwy różnych wileńskich towarzystw i inne nazwy wyróżniające, a równocześnie sygnujące trzydziestu sześciu wilnian, którzy, o czym przekonują utrwalone w nim toponimy, nie zawsze pochodzili z Wilna i Ziemi Wileńskiej. Tamtą interdyscyplinarną i wszechstronną wileńską elitę współtworzyli bowiem:

Ludwik Abramowicz (Moskwa)⁴ – biolog, historyk, dziennikarz, członek Komitetu Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie; *Józef Batorowicz* (wieś Czerwona – Liwska na Podlasiu) – poeta, dziennikarz; *Michał Brensztejn* (Telesze na Żmudzi, była Gubernia Kowieńska) – bibliotekarz wileńskiej Biblioteki Uniwersyteckiej, felietonista, autor rozpraw z zakresu archeologii, historii, etnografii, bibliograf Litwy; *Jan Bułhak* (Peresie w Nowogródzkim) – artysta fotografik, dziennikarz, poeta; *Walerian Charkiewicz* (Wilno) – profesor gimnazjalny, poeta, literat, redaktor „Alma Mater Vilensis”; *Kazimierz Chodynicki* (Warszawa) – od 1921 r. profesor historii średniowiecznej i nauk pomocniczych Uniwersytetu Wileńskiego, od 1922 r. redaktor „Ateneum Wileńskiego”; *Aleksander Chomiński* (Kowno, rodem z Olszewa w Świąciańskim) – prawnik, dramaturg, publicysta, poseł do drugiej Dudy Państwowej, w latach 1910–1913 poseł do Rady Państwa; *Ludwik Chomiński* (majątek Olszewo, Powiat Świąciański, była Gubernia Wileńska) – założyciel drukarni „Lux”, redaktor organu Wydziału Komitetu Polskiego – „Biuletynu Wileńskiego”

⁴ Toponimy/urbonimy zapisane w nawiasach oznaczają miejsca urodzenia poszczególnych wileńskich intelektualistów.

oraz „Gazety Krajowej”, poseł na Sejm Wileński, Sejm Ustawodawczy Warszawski, członek Klubu Pracy; *Stanisław Cywiński* (Mohylowo nad Dnieprem) – doktor filozofii, nauczyciel języka polskiego i filozofii w gimnazjach państwowych w Wilnie, współzałożyciel i wykładowca gimnazjum im. Króla Zygmunta Augusta w Wilnie; *Ludwik Czarkowski* (Powiat Bielski Guberni Grodzieńskiej, potem Powiat Drohicki Województwa Podlaskiego) – lekarz, w latach 1906–1907 założyciel i przewodniczący wileńskiego Sokoła, starszy bibliotekarz Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej w Wilnie, członek Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego, wiceprezes Wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Wileńskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich, prezes Związku Lekarzy Polskich w Wilnie, a także Wileńskiego Wojewódzkiego Związku Ludowo-Narodowego, honorowy członek Stowarzyszenia Lekarzy Polskich w Warszawie, autor prac literackich i naukowych, członek redakcji „Dziennika Wileńskiego” i wileńskiej „Zorzy”; *Wanda Niedziałkowska-Dobaczewska* (Twer na Wileńszczyźnie) – poetka; *Benedykt Hertz* (Warszawa) – dziennikarz, autor bajek, autor i reżyser sztuk teatralnych oraz inscenizowanych bajek dla młodzieży; *Witold Hulewicz* (Kościanki w Województwie Poznańskim) – od kwietnia 1925 r. redaktor „Tygodnika Wileńskiego”, wznowionego jako „Reduta”, poświęconego sztuce i literaturze, kierownik literacki zespołu teatru Reduta, tłumacz; *Stanisław Mackiewicz* (Petersburg) – redaktor naczelny wileńskiego „Słowa”; *Ewa z Makowskich-Gulbinowa* (Wilno) – nauczycielka w szkolnictwie tajnym i zawodowym, komendantka Chorągwi Wileńskiej, autorka podręczników; *Władysław Gutowski* (Tułowiec na Mazurach, Ziemia Płocka) – satyryk, powieściopisarz, dramaturg, poeta; *Czesław Jankowski* (majątek Polany, Powiat Oszmiański, była Gubernia Wileńska) – pisarz, poeta, publicysta, wydawca i redaktor wileńskiego „Głosu Polskiego” (1907) i „Tygodnika Wileńskiego” (1920), członek redakcji wileńskiego „Słowa”, sędzia honorowy na Powiat Oszmiański, poseł Guberni Wileńskiej do Dumy Państwowej, sekretarz Koła Posła Polaków z Litwy i Rusi, naczelnik Wydziału Prasowego w Zarządzie Cywilnym Ziem Wschodnich oraz Komisji Rządzącej Litwy Środkowej, członek prezydium Wydziału Wyznaniowego, prezes Towarzystwa Literatów i Dziennikarzy Polskich w Wilnie oraz Syndykatu Dziennikarzy Polskich w Wilnie, a także Związku Zawodowych Literatów Polskich w Wilnie; *Kazimierz Kolbuszewski* (Przemyśl) – dziekan Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Wileńskiego, członek Wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk; *Stanisław Kozaryn* (Lwów) – krytyk literacki i teatralny, nauczyciel gimnazjalny, pracownik Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, współpracownik „Rzeczpospolitej”, „Dziennika Wileńskiego”, „Kuriera Wileńskiego”, „Expressu Wileńskiego”; *Tadeusz Łopatlewski* (Ostrowy – majątek w Powiecie Kutnowskim) – poeta, autor nowel i artykułów, urzędnik w Oddziale Sztuki Delegatury Rządu w Wilnie; *Antoni Miller* (Witebsk) – prawnik, powieściopisarz, muzykolog, historyk sztuki, krytyk muzyczny i teatralny; *Jan Obst* (Lipsk w Saksonii) – dziennikarz, literat, założyciel Muzeum Adama Mickiewicza w Wilnie, twórca „Kwartalnika Litewskiego”; *Helena Romer-Ochenkowska* (Wilno) – dziennikarka, pisarka, korespondentka, córka Alfreda Romera; *Stanisław Pigoń* (Kombornia, Powiat Krosno) – profesor historii literatury polskiej Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie; *Wiktor Piotrowicz* (Kowno) – autor artykułów literackich, politycznych, recenzji teatralnych, współpracownik: „Naszego Kraju”, „Słowa”, „Gazety Krajowej”, „Słowa Żołnierskiego”; *Władysław Renard* (właśc. Szymon

Czarnocki) – dramatopisarz, reżyser teatralny, naczelnik Wydziału Prezydialnego Izby Skarbowej w Wilnie; *Jerzy Remer* (Zator w Województwie Krakowskim) – historyk sztuki, zabytkoznawca, od 1923 r. konserwator na Województwa Wileńskie i Nowogródzkie, kierownik Oddziału Sztuki w Urzędzie Delegata Rządu w Wilnie, zastępca profesora U.S.B. na Wydziale Sztuk Pięknych, wykładowca historii sztuki i konserwację zabytków, członek Związku Zawodowych Literatów w Wilnie; *Marja Reuttówna* (majątek Dernowicze na Polesiu) – pisarka, redaktor „Gwiazdki” – tygodnika dla dzieci i młodzieży, sekretarka i referentka Wileńskiego Towarzystwa Polskiej Macierzy Szkolnej, urzędniczka Oświecenia Publicznego Zarządu Ziem Wschodnich w Wilnie; *Napoleon Rouba* (Dziewieniszki, Powiat Oszmiański, była Gubernia Wileńska) – prawnik, pisarz, autor korespondencji, artykułów ekonomicznych, nowel, szkiców, opisów kraju rodzinnego; *Wanda Stanisławska* – Pilawa (Pilawa w Piotrkowskim) – poetka, pisarka, autorka nowel, recenzentka teatralna współpracująca z czasopismem ludowym „Przyjaciół” i „Dziennikiem Wileńskim”; *Lucjan Uziębło* (Wilno) – dziennikarz, literat, badacz dziejów kultury i sztuki na gruncie rodzimym, kolekcjoner zabytków przeszłości, kustosz Wileńskiego Muzeum Nauki i Sztuki, członek protektor Komisji Muzealnej Towarzystwa Przyjaciół Nauk, pracownik naukowy Uniwersytetu Wileńskiego, doradca fachowy Wydziału Sztuk Pięknych, młodszy asystent przy Katedrze Historii Kultury Wydziału Humanistycznego; *Józef Wierzyński* (Warszawa) – zasłużony działacz wileński na polu oświaty i kultury, doskonały prelegent; *Jerzy Wyszomirski* (Zambrów na Ziemi Łomżyńskiej) – nauczyciel Gimnazjum Państwowego im. J. Lelewela w Wilnie; *Halina Zawadzka* (Psków) – poetka, drukująca swoje poezje w wileńskim „Słowie”; *Władysław Fostowicz-Zahorski* (Święcany, Województwo Wileńskie, Powiat Święciański) – doktor nauk medycznych, prezes i założyciel Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Wileńskiego Oddziału Towarzystwa „Rozwój”, członek zarządu Towarzystwa Popierania Pracy Społecznej oraz Towarzystwa Miłośników Wilna i Wileńskiego Towarzystwa Historycznego, wiceprezes rady nadzorczej Wileńskiej Macierzy Szkolnej, członek Towarzystwa Doraźnej Pomocy w Wilnie, „doktor medycyny *honoris causa* Wileńskiego Uniwersytetu Stefana Batorego”, współtwórca Wileńskiego Towarzystwa Doraźnej Pomocy Lekarskiej, założyciel Towarzystwa Przyjaciół Połagi, przewodniczący wileńskiego Czerwonego Krzyża, założyciel Szpitala Chorób Zakaźnych na wileńskim Porubanku, społecznik, filantrop, tłumacz, autor licznych tekstów z zakresu medycyny oraz kultury i literatury, przewodniczący komitetu redakcyjnego pierwszej polskiej książki zbiorowej wydanej w Wilnie – *Znad Niemna i Wilii*, redaktor „Zorzy”, „Jutrzenki”, prezes komitetu redakcyjnego oraz zarządu gazety „Dziennik Wileński”, inicjator książki *Polska i Litwa w stosunku dziejowym*; *Marjan Zdziechowski* (Majątek Raków pod Mińskiem) – rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, doktor filozofii, profesor zwyczajny historii literatury powszechnej; *Ludwika Życka* (Wilno) – wizytatorka tajnych szkółek polskich, dziennikarka, powieściopisarka, autorka podręczników, wydawca i redaktor czasopisma dla kobiet – „Nasze Ognisko”.

Dociekiwe, interdyscyplinarne studia wiadomości uwiecznionych w interpretowanej almanachowej publikacji pozwoliły mi na wyłonienie sześciu istotnych zawartych w niej kręgów tematycznych, w które wpisane zostały poszczególne dziedziny i dyscypliny ówczesnego wileńskiego intelektualnego świata.

Pierwszym znaczącym kręgiem kulturalno-kulturowym Wilna lat 1905 (i wcześniej) – 1926 eksponowanym w omawianym międzywojennym opracowaniu stanowi literatura piękna, dlatego też:

Almanach niniejszy, dając w formie antologii przegląd i obraz polskich w Wilnie sił literackich pod datą początków zimy roku 1925-go, tuszymy, że przyczyni się do utrwalenia właściwej opinii o polskim ruchu literackim w mieście, zapisanemu niezatartymi głoskami w biografii Mickiewicza i Kraszewskiego, Syrokomli i Odyńca, Śniadeckich, Klaczki i Kirkora. Żyją w Wilnie, na szczęście, literackie nie tylko – tradycje („*Almanach Literacki*” 1926: 6).

O jej różnorodności i bogactwie przekonują ideonimy – tytuły: a) zbiorów – tomików poezji: Jana Bułhaka *Ona* (1926), *W białym domku* (1926); Czesława Jankowskiego: *Capriccio*, *Wiersze Niektóre*⁵, *Rzymów Nieco*; Tadeusza Łopatlewskiego *Majówce* (1921), *Gwiazdy tańczące* (1921); Wandy Niedziałkowskiej-Dobaczewskiej *Na chwałę słońca* (1920), *Wilno* (1922); Jerzego Wyszomirskiego *Całopalenie* (1923), *Chwila Niepopkoju* (1924); Józefa Batorowicza *Liliowe Śnienia*; Walerjana Charkiewicza *Kwiaty na łące* (1924); Seweryna Odyńca *Golf błękitny*; b) poematów: Jana Bułhaka *Moja Ziemia* (1918), Antoniego Millera *Trzy cmentarze* (1904); c) zbioru satyr Ludwiki Życkiej *Rzeczy bajeczne*; d) zbioru wierszy i piosenek Józefa Batorowicza *Wiersze i piosenki junackie*; e) powieści: Władysława Gutowskiego *Życie to nic. Z kajetu neurastenika* (1909), *Dziejowa spuścizna* (1910), *Dusze wywrotu* (1912); Antoniego Millera *Grzechy księdza prefekta* (1907, 1912), *Z dziennika prostytutki*; Heleny Romer-Ochenkowskiej *Majaki* (1910), *Dwa światy*; Napoleona Roubu *Stryjowa spuścizna* (1896), *Żerowisko litewskie* (1901); Ludwiki Życkiej: *Z prądem*, *Dwie siostry*, *Zwycięstwo*; Marji Reuttówny *Dziennik szwaczki* (1909); Zofji Kowerskiej *Przez krew i łzy* (1815 – wydanej pod pseudonimem Juliusz Werski); f) pamiętników: Ludwika Czarkowskiego *Wspomnienie z lat gimnazjalnych*, Marji Reuttówny *Z za krat. Pamiętnik więzienny* (1908); g) pamiętnikowych zapisków Czesława Jankowskiego *Z dnia na dzień* (1922); h) powiastek Ludwiki Życkiej *Cichy bohater*, *Zatrute ziarna*; i) zbiorów nowel Władysława Renarda *One* i Heleny Romer-Ochenkowskiej *Swoi ludzie* (1921), *Książka o nich* (1922); j) nowelek Walerjana Charkiewicza *Nowy Rok* (1910) i Pilawy – właściwie Wandy Stanisławskiej *Pierwsza miłość* – dziełka wyróżnionego w 1912 roku drugą nagrodą na Wileńskim Konkursie Nowelistycznym, k) historycznego obrazka Ludwiki Życkiej *Obrazek z czasów rzymskich*, l) szkicu Władysława Gutowskiego *Na stronie*, oraz ł) zbioru nowel i wierszy *Szarzyzna Wilna* (1911).

Różnorodność tę dokumentują też ideonimy sygnujące utwory reprezentatywne dla literatury adresowanej do dzieci i młodzieży. Wśród owych almanachowych nazw znalazły się tytuły: a) powieści Marji Reuttówny: *Królowna. Powieść dla dorastających pańienek* (1918 i 1921), *Dla mego tatusia. Dzienniczek Danusi z czasów bolszewickiego najazdu* (1922); b) książeczek Benedykta Hertza: *Bohater Wilna, Wakacje w puszczy, Przygody Magdusi* i Marji Reuttówny *O kotkach, pieskach i innych zwierzętach* (1910), *Jaś Duszek* (1913); c) dramatów Marji Reuttówny: *W Wielką Rocznicę, Jak Bolko został rycerzem, Wyzwolenie Wilna, W noc Czarów, Król Migdałowy, Wicek Niecnota, Król Chłopaków, Trzewiczek Królowej, Kłopoty Zosi*,

⁵ Zob. treść przypisu 3.

Cudowny Doktor, Rabuś, Trzeci Maj; d) bajek z muzyką i tańcami autorstwa Pilawy – Wandy Stanisławskiej *Jaś i Małgosia, Królewicz Hak*; e) baśni dramatycznej Józefa Batorowicza *Sierotka Marysia* (1918); f) jednoaktówki wierszem dla młodzieży szkolnej Pilawy – Wandy Stanisławskiej *Jadwiga*; g) wierszowanych komedijek Heleny Romer-Ochenkowskiej *Komedyjki dla dzieci wierszem*.

Próbkę owych międzywojennych, powstających w Wilnie, literackich poczyznań stanowią utwory poetyckie wzbogacające kolejne strony charakteryzowanego tu „Almanachu”. Są wśród nich wiersze miłosne i refleksyjne napisane przez poetów z *Grodu Giedymina*, niestety mało znanych ówczesnemu szerszemu kręgowi odbiorców, liryczne dziełka, których tytuły brzmią: *Serce, Sanna* – liryki Haliny Zawadzkiej; *Smutny gość, Pan Stanisław* (o wileńskim okresie w życiu Stanisława Moniuszki), *Kamieniczka staruszka* (o domu w Zaułku Bernardyńskim, w którym powstała *Grażyna* Adama Mickiewicza) – utwory Pilawy – Wandy Stanisławskiej; *Błogostawiona Apia, Jesień, Spowiedź* – wiersze Wandy Niedziałkowskiej-Dobaczewskiej; *Powrót, Na zagon Żeromskiego, Piękna Podróż* (zdobyczyni palmy pierwszeństwa w Turnieju Poetyckim w Wilnie – 3 grudnia 1925 roku) – liryki Tadeusza Łopatelewskiego; *Ścieżka do plebanji* – wiersz Jana Bułhaka dedykowany Ferdynandowi i Ginie Ruszczycom; *Z poezji ulotnych* – liryk Waleriana Charkiewicza; *Wiosny zaduszny dzień* – utwór Czesława Jankowskiego; *Bajka* – wiersz Ludwiki Życkiej; *Artyści* – liryczne wyznanie Haliny Markiewiczówny, wyróżnione nagrodą publiczności podczas Wileńskiego Turnieju Poetyckiego w 1925 roku; *Pies i Ja* – poetycka refleksja Jerzego Wyszomirskiego.

Spośród utworów prozatorskich, wśród których w literackich almanachach uprzywilejowane są: opowiadanie, szkic, obrazek obyczajowy, gawęda (Lewinówna 1984: 9), w opisywanym periodyku przywołane zostały dwa opowiadania o tytułach wskazujących na związek ich treści z: a) dziejami Wilna – *Z przechadzek po Wilnie* – autorstwa Czesława Jankowskiego oraz b) Wielkiego Księstwa Litewskiego – *Pogrzeb Kiejstuta* – pióra Władysława Zahorskiego. W grupie tej znalazła się nowela wielkanocna napisana przez Helenę z Romerów Ochenkowską, zatytułowana *Śnił sen...* oraz artykuł będący przedrukiem z 1 sierpnia 1924 roku, pochodzącym z wileńskiego *Słowa*, autorstwa Czesława Jankowskiego, sygnowanym dwuczłonowym ideonimem *Pierwsza dekada*. Wartość tych literacko-wileńskich dokonań uwydatniają też onimy wyróżniające Wileński Konkurs Nowelistyczny Kuriera Litewskiego i Wileński Turniej Poetycki.

O literackości międzywojennego i wcześniejszego okresu *Miasta trzech rzek* przekonują też historycznoliterackie i historyczno-literackie publikacje naukowe, których treści, a także wyróżniające je tytuły dokumentują wszechstronne zainteresowania piszących je wileńskich uczonych oraz popularyzatorów wiedzy. Opracowania te reprezentują: a) monografie Marjana Zdziechowskiego: *Mesjanisci Słowianofile* (1888), *Byron i jego wiek* (t. 1 – 1894, t. 2 – 1897), *Szkice literackie* (1900), *U opoki Mesjanizmu* (1907 i 1912), *Pessymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa* (1915), *Wizja Krasińskiego* (1912), *Le Messianisme de Mickiewicz et l'ésprit religieux contemporain* (1914); b) prace naukowe: Stanisława Cywińskiego *O Cyprianie Norwidzie słów kilka* (1909), *Sienkiewicz* (1916), *Berenta Żywe Kamienie* (1919); Kazimierza Kolbuszewskiego: *Ludwika Śniadecka w rzeczywistości a w poezji Słowackiego* (1909), *Czasy barskie w poezji Słowackiego* (1909), *Krasińskiego*

twórczość w stosunku do literatury niemieckiej (1912), *Napoleonizm Krasińskiego* (1912), *Postylografia polska XVI-go i XVII-go wieku* (1921), *Z dziejów krytyki literackiej w czasopiśmie emigracyjnych* (1924); Stanisława Pigionia: *O księgach narodu i pielgrzymstwa A. Mickiewicza* (1911), *Głosy z przed wieku. Szkice z dziejów procesu filareckiego* (1914), *Z epoki Mickiewicza. Studja i szkice* (1922), *A. Mickiewicz o życiu duchowym* (1922), *Chryptologia Towiańskiego* (1922), *Nieprawda i prawda o celi Konrada* (1924); c) księga pamiątkowa: *Księga pamiątkowa na cześć Mickiewicza*; d) księga zbiorowa: *Znad Wilji i Niemna*.

Drugi krąg intelektualnego życia *Miasta Ostrej Bramy* współtworzyły publikacje naukowe i popularnonaukowe, których treści, o czym przekonują także wyróżniające je onomastyczne znaki – tytuły, koncentrowały się wokół: a) faktów z historii Polski i Litwy: *Z dziejów Litwy pogańskiej* (1914 i 1919), *Dziecko polskie w latach niewoli i walk* (1920) – książki Marji Reuttówny; *Krótką historja oświaty na Litwie i Białej Rusi, Jak zdobywaliśmy niepodległość* – broszury Heleny Romer-Ochenkowskiej; *Ustrój Litwy. Program ustrojowy federalistów wileńskich* – broszura Ludwika Chomińskiego; *Litwa Środkowa a Polska* – federacyjna broszura Ludwika Chomińskiego; *Naród polski i jego ojczyzna* – broszura polityczna Czesława Jankowskiego; *Próby zaprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie przed r. 1386* (1914), *Poglądy na zadania historii w epoce Stanisława Augusta* (1915), *Zygmunt August wobec wyznania grecko-wschodniego* (1916), *Przyczynek do polityki Aleksandra I w Królestwie Polskim, Geneza równouprawnienia schizmatyków w W.Ks. Litewskim* (1919–1920), *Reformacja w Polsce* (1921), *Stosunek Rzeczypospolitej do wyznania grecko-wschodniego* (1921–1922), *Stanowisko Smolki w rozwoju badań nad przeszłością Litwy* (1924), *O wpływach polskich na dokument ruski W.Ks.Litewskiego* (1925), *Uwagi w sprawie zadań nauki polskiej względem paleografii i dyplomatyki ruskiej* (1925) – prace naukowe profesora Kazimierza Chodynickiego; *Druki litewskie. Studium historyczno-statystyczne* (1906), *The peasant art of Lithuania* (1912), *Zarys dziejów ludwisarstwa na ziemiach b. Wielkiego Księstwa Litewskiego* (1924) – prace naukowe Michała Brensztejna; *Ruchy husyckie w Polsce* (1922), *Konfederacja Barska* (1926) – prace naukowe Kazimierza Kolbuszewskiego; *Przyczynek do dziejów powstania Kościuszkowskiego na Litwie* (1906) – praca historyczna Ludwika Abramowicza; *Polska i Litwa, Święty Kazimierz jako mąż stanu i polityk, Odwieczny spór Polski z Moskwą o Litwę, Jak się Litwa 1812 roku z Polską połączyła, Rok 1812 na Litwie, Pamiątki polskie na cesarskim Ermitażu w Petersburgu, Dwór Wileński Zygmunta Augusta, Unja, Niema Litwy bez Polski, niema Polski bez Litwy, Z dziejów Unji na Litwie i Rusi, Wspomnienia 1863 roku, Wielkie przewroty dziejowe, Kat m. Wilna, Rachunki m. Wilna XVII wieku, Litwa w świetle prawdy historycznej* – prace historyczne Jana Obsta; *Rzecz o Grunwaldzie, Rzecz o Unji Lubelskiej* – historyczne szkice literackie Józefa Wierzyńskiego; *Memorjał Generała St. Chomińskiego o uwłaszczeniu włościan, Kodeks Olszewski Chomińskich (z 1550 roku)* – edycja rękopisów wydana staraniem Aleksandra Chomińskiego; b) losów wybitnych postaci: *Ród Giedrojców, Władysław Syrokomla, Alfred Romer, Wincenty Ślendrański, Jan Rustem, Smuglewicz, J. K. Wilczyński, Nieznany list Fr. Malewskiego do Mickiewicza, Pamiątki po Mickiewiczu i Zanie, Szkoła Kowieńska w ostatnim roku wykładu Mickiewicza, Pamiątki po Mickiewiczu w Wilnie, Prof. Józef Mickiewicz, Michał Homolicki, Józef Głuchowski, Leon Borowski, Prof. L. Niemczewski, Marcin Poczubot, Prof. F. Narwoysz*

i K. Bogusławski – artykuły Lucjana Uziębły; *Wspomnienie o Adamie Mickiewiczu i drze. Józefie Kowalskim* (1898), *Profesor Józef Frank w Wilnie* (1900), *Zygmunt Sierakowski* (1911), *Listy nieznanne Tad. Kościuszki* (1911) – artykuły Władysława Zahorskiego; *Szymon Konarski. Jego życie i czyn* (1907) – monografia Władysława Zahorskiego; *Henryk Sienkiewicz* (1916) – broszura Stanisława Mackiewicza, *Mickiewicz i Göthe* – artykuł Jana Obsta, *Władysław Syrokomla* – szkic literacki Józefa Wierzyńskiego, *Piotr Skarga* – życiorys autorstwa Ludwiki Życkiej; c) dziedzictwa Wilna: *Podania i legendy wileńskie, Przewodnik po Wilnie* (1910, 1921, 1922) – książki Władysława Zahorskiego; *Katedra Wilna* (1904), *Pamiętki narodowe w Wilnie, Łoża masońska Gorliwy Litwin w Wilnie* (1911) – monografie Władysława Zahorskiego; *Obraz N.P.M. Ostrobramskiej* (1910), *Kościół św. Anny w Wilnie* (1905), *Kościół św. Marcina w Wilnie* (1908), *Kościół św. Mikołaja w Wilnie* (1910), *Kościół św. Michała w Wilnie* (1911) – cykl artykułów Władysława Zahorskiego; *Spis ludności miasta Wilna za okupacji niemieckiej* (1919), *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do roku 1832-go* (1922), *Zegarmistrzostwo wileńskie w wiekach XVI i XVII* (1923) – publikacje Michała Brensztejna; *Wilno* – krótka monografia Ludwiki Życkiej; *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie* (1925) – fundamentalna praca Ludwika Abramowicza; *Cechy tkackie w Wilnie* – broszura Ewy z Makowskich Gulbinowej; *Klub gałganiarek* (1922) – kartka z dziejów Wilna Marji Reuttówny; *Stosunki wyznaniowe w cechach wileńskich* (1925) – praca profesora Kazimierza Chodynickiego; d) spuścizny regionu północnokresowego: *Powiat Oszmiański. Materiały do dziejów ziemi i ludzi* – monografia Czesława Jankowskiego; *Troki i zamek Trocki* (1902) – monografia Władysława Zahorskiego; *Mohilewszczyzna podczas wojny światowej, Powiat Bielski w gubernji Grodzieńskiej. Zarys ludoznawczy* – prace Ludwika Czarkowskiego; *Krzyże i kapliczki żmudzkie* (1906), *Bractwa trzeźwości na Litwie, głównie w diecezji Żmudzkiej 1856–1863* (1918), *Teatr szkolny w Krozach na Żmudzi* (1925) – publikacje Michała Brensztejna; *Architektura monumentalna w Województwie Nowogródzkim* – zarys monograficzny Jerzego Remera; *Nasze dwory wiejskie* – broszura Jana Obsta; e) malarstwa: *Legiony w sztuce* (1916) – książka Jerzego Remera poświęcona twórczości legionowej, *Dwa obrazy* – broszura Heleny Romer-Ochenkowskiej; f) życia umysłowego: *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych etc. na Litwie i Rusi Białej* (1914) – praca Michała Brensztejna; *Prasa polska na Litwie w dobie obecnej* (1910) – artykuł Władysława Zahorskiego; *Pseudonimy i kryptonimy polskie* (1922) – monografia Ludwika Czarkowskiego; g) innym zagadnieniom: *Wielki Piątek, Kapitał, praca i wynagrodzenie, Czy możliwy jest u nas powrót do pańszczyzny?* – artykuły Jana Obsta; *Gloryfikacja pracy* (1916), *Wpływy rosyjskie na duszę polską* (1920) – monografie Marjana Zdziechowskiego; *Czerwone bydło krajowe na Litwie* – broszura fachowa Ludwika Chomińskiego.

Omawiany tu krąg, wyeksponowany w wileńskim „Almanachu Literackim” z 1926 roku dopełniają tytuły: a) podręczników: *Najmilsze czytanki dla dzieci, Ćwiczenia dla nauki poprawnego pisania* – autorstwa Ludwiki Życkiej; *Plon* – książka dla dorosłych analfabetów, *Snopek z naszej niwy* – wypisy dla szkół początkowych, *Moje czytanki* – pierwsza książka po elementarzu zalecana przez Wileński Komitet Edukacyjny – trzy dydaktyczne publikacje Ewy z Makowskich Gulbinowej; *Sokół* (1907) – pióra Władysława Gutowskiego; *Podręcznik fotografii artystycznej* (1926) – napisany przez Jana Bułhaka oraz b) słowników Ludwika Czarkowskiego:

Słownik najpospolitszych rusycyzmów (1909 i 1920), Podręczny słownik rosyjsko-polski.

Trzeci krąg wyekscerpowany z opisywanej w niniejszym szkicu „dorocznej” publikacji wypełniają tytuły nieustannie ewoluującej prasy wileńskiej, sprzyjającej twórczym poczynaniom ówczesnych wilnian, prasy, która zdaniem autorów „Almanachu” z 1926 roku powinna być w nim oddzielnie eksponowana ponieważ: „Zadaniem też jest «Almanachu» dać, choćby w najsumaryczniejszym zarysie, obraz rozwoju prasy polskiej w Wilnie od chwili zakwitnięcia jej na nowo po wielu latach milczenia aż po dzień dzisiejszy czyli przez 20-letni okres czasu” („*Almanach Literacki*” 1926: 5).

To właśnie na łamach: „Ateneum Wileńskiego”, „Dziennika Wileńskiego”, „Expressu Wileńskiego”, „Gazety Codziennej”, „Gazety Wileńskiej”, „Głosu Polskiego”, „Głosu Wileńskiego”, „Gońca Codziennego”, „Gońca Wileńskiego”, „Jednodniówki Literackiej”, „Kurjera Litewskiego”, „Małego Kuriera”, „Kwartalnika Litewskiego” – pisma poświęconego historii i etnografii Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej, „Kwartalnika Teologicznego Wileńskiego”, „Kresów” – tygodnika ilustrowanego, „Litwy i Rusi” – miesięcznika naukowego, „Naszego Kraju”, „Naszej Doli” – czasopisma społeczno-narodowego, „Naszej Niwy” – umiarkowanego tygodnika, „Naszego Sztandaru”, „Nowin Wileńskich”, „Odrodzenia”, „Przeglądu Historycznego”, „Przeglądu Wileńskiego”, „Przełomu”, „Rocznika Wileńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, „Rozpraw i Materiałów Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, „Sprawozdań Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, „Rusi”, „Rzeczypospolitej”, „Słowa”, „Słowa i Czynu”, „Tygodnika Wileńskiego”, „Unji”, „Ziemi Wileńskiej”, informowano o aktualnych wówczas wydarzeniach literackich, kulturalnych, artystycznych i naukowych. Wiadomości te drukowano także na stronach: „Alma Mater Vilensis” – czasopisma akademickiego, wydawnictwa Zrzeszenia Kół Naukowych Wileńskiego Uniwersytetu Stefana Batorego, „Apelu” – ilustrowanej jednodniówki literacko-satyrycznej; „Brukowca”, „Szubrawca”, „Plotki Wileńskiej”, „Wilnianki”, „Bomby”, „Trąby”, „Wesołka” – czasopism humorystyczno-satyrycznych; „Południa” – wytwornego miesięcznika artystycznego; „Przyjaciela”, „Jutrzenki”, „Zorzy” = „Zorzy Wileńskiej”, „Życia Ludu” – czasopism ludowych; „Przyjaciela Dzieci” – czasopisma dla dzieci, „Gwiazdki” – tygodnika ilustrowanego dla dzieci i młodzieży, „Pobudki” – miesięcznika dla młodzieży; „Naszego Ogniska” – dwutygodnika dla kobiet, „Wieczorów Rodziny”; „Przyjaciela” – tygodnika oświatowego, „Przeglądu Pedagogicznego”, „Hejnału” – miesięcznika poświęconego sprawom oświatowym, organu Koła Świąciańskiego Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, „Teatryku Wileńskiego” – biblioteczeki wydawanej przez Józefa Zawadzkiego, „Harcera Wileńskiego”, „Domu Żołnierza”, „Słowa Żołnierskiego”, „Tygodnika Sportowego”, a także „Ziemi Kowieńskiej”, „Ziemi” – czasopisma w Nowogródku, „Myśli Karaimskiej”, „Echa Grodzieńskiego”.

Krąg czwarty prezentowanego „Almanachu” z 1926 roku współtworzą informacje na temat szeroko ujętej i pojętej działalności wileńskich teatrów: „Również i dzieje teatru polskiego w Wilnie przez ciąg lat ostatnich dwudziestu t.j. od wskrzeszenia sceny polskiej w Wilnie, mieć będą przed oczami czytelnicy „Almanachu” w przeglądzie z lotu ptaka. Teatr – to przecież też literatura. Może nawet najpotężniejsza pod względem wrażeń i wpływów, które wywiera” („*Almanach Literacki*” 1926: 5–6).

Część tę poprzedza rekomendacja teatrologicznej pracy Antoniego Millera zatytułowanej *Historia teatru polskiego i muzyki na wschodnich rubieżach Rzeczypospolitej (od 1785 do 1925)*. Autorzy charakteryzowanego powyżej periodyku uwydatnili fakt, że z myślą o tych wileńskich instytucjach kulturalnych, wyróżnionych chrematonimami – ideonimami: *Dramatyczny Teatr Polski = Polski Teatr Dramatyczny* (Nuny Młodziejowskiej), *Wileńska Lutnia = Lutnia* – powołana przez Towarzystwo Lutnia Wileńska, po przekształceniu *Towarzystwa Lutnia Wileńska*, która „[...] z pierwotnej placówki dla towarzyskiej propagandy kultury muzycznej rozwinęła się w instytucję muzyczno-teatralną z własną orkiestrą, własnymi chórami i własnym zespołem dramatycznym” („*Almanach Literacki*” 1926: 85), *Teatr Letni w Ogrodzie Botanicznym*, *Teatr Polski w Wilnie = Teatr Polski na Pohulance = Teatr na Pohulance* – powstały po przeniesieniu Teatru Letniego do gmachu na Pohulance, *Teatr Powszechny*, *Teatr Nowoczesny*, *Teatr dla Żołnierzy = Teatr Żołnierski*, *Polski Teatr Ludowy imienia Syrokomli* – przejął salę w wileńskim ratuszu po *Teatrze Żołnierskim*, powstawały sztuki teatralne pisane przez: Pilawę – Wandę Stanisławską: *Resurrecturi* i *Kulig* (jednoaktówki), *Dudek i Skrzydlaty król* (komedie trzyaktowe), *Huragan* (dramat trzyaktowy), *Betleem na Kresach* i *Powrotnym szlakiem* (sztuki trzyaktowe = trzyaktówki), *Posiedzenie* (krotochwila), *Hekuba* (czteroaktowa przeróbka noweli Elizy Orzeszkowej); Aleksandra Chomińskiego: *Książd Adam* (1922, dramat w trzech odsłonach) oraz *On i ona* (1923, dramat w czterech odsłonach); Władysława Gutowskiego *Przygaste kratery* (1907, dramat jednoaktowy osnuty na tle gwałtów i wywłaszczeń pruskich wystawiony na deskach Lutni), *Giniecie* (1913, dramat historyczny w trzech aktach), *Czubaryk* (1925, fragment dramatyczny na tle walk staczanych przez generała Dowbora Muśnickiego); Benedykta Hertza: *Dr. Zygmunt Łomski, Córy skonfiskowane, Ai B, Czupurek*; Władysława Renarda: *Psyche i Mat* (jednoaktówki), *Powrót* (trzyaktowy epizod), *Giżanka* (czteroaktowy dramat); Antoniego Millera: *Murawie*; Helenę Romer-Ochenkowską: *Karylla czyli miłość patriotyczna* (sztuka trzyaktowa wierszem z epoki wczesnego romantyzmu); Józefa Batorowicza: *Jasełka* (1916, obrazek sceniczny).

O różnorodności, poziomie i prestiżu ówczesnego międzywojennego wileńskiego życia teatralnego świadczą też tytuły sztuk wystawianych na poszczególnych scenach *Miasta wieszczów*: *Dziady*, *Sędziowie*, *Wesele*, *Lilla Weneda*, *Pieśń przerwana*, *Pan Benet*, *Wesele Figara*, *Pan Damazy*, *Karykatury*, *Eros i Psyche*, *Śnieg*, *Kupiec Wenecki*, *Hamlet*, *Wieczór Wenecki*, *Wieczór trzech Króli*, *Urjel Akosta*, *Zaczarowane koło*, *Dzwon zatopiony*, *Balladyna*, *Zmartwychwstanie*, *Intryga i Miłość*, *Barbara*, *Monna Vanna*, *Złota czaszka*, *Horsztyński*, *Lilje*, *Nowa Dejanira* – w *Dramatycznym Teatrze Polskim* (Nuny Młodziejowskiej); *Książę Niezłomny*, *Dożywocie*, *Ciotunia*, *Kościuszek pod Raławicami*, *Ułani Księcia Józefa*, *Unici*, *Klub Kawalerów*, *Ruchome piaski*, *Sędziowie*, *Warszawianka* (z gościnnym udziałem Marty Mirskiej) – w *Lutni Wileńskiej*; *Alzacja*, *W szponach niemieckich*, *Panna Fifi*, *Szpieg pruski*, *Wyzwolenie Stanisława Wyspiańskiego* w wykonaniu zespołu *Reduty*, wystawione 23 grudnia 1925 roku w reżyserii Juliusza Osterwy (Bujański 1991, Węgorowska 2010) – w *Tatrze Polskim na Pohulance*; *Mąż i żona*, *Czyja wina?*, *O Józio*, *Bzy Kwitną*, *Mazepa*, *Halka*, *Hrabina*, *Żydówka*, *Faust*, *Widma*, *Stara romantyczka* – w *Teatrze Letnim*; *Robert i Bertram*, *Panna w koszarach*, *Chata za Wsią*, *Kościuszek*, *Hamlet*, *Madame Sans-Gêne*, *Balladyna*, *Makbet*, *Wyzwolenie*, *Judasz*, *Peer Gynt*, *Kolega Cramptom*, *To*,

co najważniejsze, *Pigmalion* – w Tatrze Żońnierskim; wodewile i operetki w Tatrze Nowoczesnym.

Kolejny – piąty krąg utrwalony w „Almanachu” reprezentują nazwy wileńskich: a) towarzystw, stowarzyszeń, organizacji: *Towarzystwo Miłośników Wilna*, *Towarzystwo Przyjaciół Nauk*, *Towarzystwo Pomocy Nauk im. E.E. Wróblewskich*, *Towarzystwo Bibliofilów Polskich*, *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Publicznej i Uniwersyteckiej w Wilnie*, *Towarzystwo Przyjaciół Uniwersytetu Stefana Batorego*, *Wileńskie Towarzystwo Historyczne*, *Towarzystwo Miłośników Historii Reformacji Polskiej im. J. Łaskiego*, *Towarzystwo Popierania Polskiej Sztuki Scenicznej*, *Towarzystwo Lutnia Wileńska*, *Towarzystwo Neo-Szubrawców*, *Wileńskie Towarzystwo Muzeum Nauki i Sztuki*, *Towarzystwo Literatów i Dziennikarzy*, *Wileńskie Towarzystwo Sportowe „Sokół”*, *Wileński Oddział Towarzystwa „Rozwój”*, *Wileńskie Towarzystwo Oświata*, *Wileńska Macierz Szkolna*, *Macierz Szkolna Ziemi Wileńskiej*, *Wileński Komitet Edukacyjny*, *Księgarskie Stowarzyszenie Nauczycielskie*, *Wileńskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich*, *Komisja Muzealna Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, *Oddział Sztuki Delegatury w Wilnie = Oddział Sztuki w Urzędzie Delegata Rządu w Wilnie*, *Wileńskie Towarzystwo Lekarskie*; b) związków, syndyków, klubów: *Związek Zawodowy Literatów Polskich*, *Związek Pracowników Polskich w Wilnie*, *Związek Literatów i Dziennikarzy Polskich w Wilnie*, *Syndyk Dziennikarzy Polskich w Wilnie*, *Wydział Prasowy*, *Wileńska Agencja Prasowa*, *Wileński Związek Ludowo-Narodowy*, *Klub Pracy*; c) bibliotek: *Biblioteka Publiczna Uniwersytecka w Wilnie = Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie*, *Biblioteka im. Wróblewskich*; d) muzeów: *Wileńskie Muzeum Nauki i Sztuki*, *Muzeum Adama Mickiewicza*; e) drukarni i wydawnictw: *Polska Drukarnia Nakładowa „Lux” = „Lux”*, *Drukarnia Józefa Zawadzkiego = Wydawnictwo Józefa Zawadzkiego*, *Wydawnictwo Leona Chomińskiego*, które wspierały powstającą w Wilnie literaturę, kulturę, sztukę i naukę.

Ostatni – szósty krąg łączy w sobie ideonimy – tytuły: a) prac malarskich: *Łąki oszmiańskie nad Berezyną* (rysunek z natury B. Tomaszewicza), *Ruiny Zamku w Krewie* (rysunek z natury), *Widok na kościół św. św. Piotra i Pawła na Antokolu* (widok z przed 80 lat z Albumu Wilczyńskiego), *Widok na kościół św. Kazimierza w Wilnie* i *Widok Wilna wzięty od strony północnej* (wykonane według starych rzadkich sztychów), *Wjazd do Wilna z przedmieścia Antokola* (według litografii z początków XIX-go wieku), *Simpilla Teatru Polskiego w Wilnie* (kompozycja Ferdynanda Ruszczyca), *Herb Litwy Środkowej* (litografia); b) zdjęcia: *Inauguracja w dniu 31 października 1924 roku w Wilnie za Wilją, modelu pomnika Adama Mickiewicza z desek i cementu, pomysłu prof. Zbigniewa Pronaszki*; c) karty pocztowej: *Kościół św. Anny w Wilnie*; d) faksymiliów: *Faksymile tytułu wydawanego przez czas pewien w Święcanach „Hejnał”*, *Faksymile Gazety Krajowej witającej gen. Żeligowskiego i zwycięskie wojska polskie 9 października 1920 roku*, *Faksymile pamiątkowe pierwszej strony pierwszego numeru Dziennika Urzędowego Litwy Środkowej*, *Faksymile tytułu ostatniego numeru bolszewickiego dziennika Młot wydanego w Wilnie w dniu zdobycia miasta przez wojsko polskie na Wielkanoc 1919 roku*, *Faksymile pamiątkowe pierwszej strony pierwszego numeru z dnia 27 XI 1915 Rozporządzeń urzędowych władz okupacyjnych niemieckich*, które są tym bardziej cenniejszymi językowo-wizualnymi znakami, że jak deklarują autorzy periodyku: „Nie wahaliśmy się wreszcie, nie bacząc na podniesienie kosztów wydawniczych, dopełnić ilustracjami i faksymiliami

zarówno życiorysów jak przeglądów. Sporo w tych ilustracjach materiału z pierwszej ręki, uwzględnionego po raz pierwszy” („*Almanach Literacki*” 1926: 6).

Całość publikacji, jak przystało na almanach, zamyka *Kalendarz na lat sto naprzód i sto wstecz od daty roku bieżącego 1926* ułożony przez N. Lipowskiego.

Lingwistyczne egzemplra przywołane w niniejszym szkicu, wyekscerpowane z wileńskiego „*Almanachu Literackiego*” z 1926 roku, na którego zawartość złożyły się: poezja, małe formy i fragmenty prozy, najrozmaitsze informacje (tu reklamy wileńskich firm, sklepów itp.), materiały rozrywkowe, rozprawy i artykuły treści filozoficznej, również z zakresu estetyki, krytyki literackiej, niejednokrotnie polemiczne, dzięki którym spełniał on funkcje społeczne oraz historycznoliterackie, angażując swoich czytelników – odbiorców (nie tylko wilnian) w życie literacko-naukowe *Rzymu Północy*, informując ich o niewątpliwych kulturalno-kulturowych osiągnięciach bardzo prężnego jednak intelektualnego środowiska wileńskiego, nie pozwalają mi zgodzić się z tezą o kulturalnym prowincjonalizmie *Pragi Północy* lat 1905 (i wcześniej) – 1926, ponieważ „Rzadko która stolica kraju Europy cywilizacji łacińskiej miała równie burzliwe dzieje, co Wilno. Jednocześnie podejmowano ciągle starania, by wyrwać się ze świata prowincji ku głównemu nurtowi życia” (Wesołowski 2005: 10).

Zaprezentowana powyżej różnorodność kulturalno-kulturowych faktów, utrwalona zarówno w nazwach apelatywnych, jak i własnych dowodzi czegoś innego. Przez ich pryzmat Wilno jawi się jako specyficzna północnokresowa stolica tętniąca wręcz życiem literackim, artystycznym, teatralnym, naukowym. Jego ówczesna pozorna kulturalno-umysłowa alienacja mogła być spowodowana zapewne dominacją Warszawy. Fakt ten nie powinien jednak deprecjonować intelektualnych osiągnięć międzywojennych wilnian, z których, czego dowodzi pierwsza część niniejszego szkicu, wielu obierało właśnie Wilno, a nie Warszawę, jako miasto dalszego, również twórczego, życia. Mam jednak świadomość, że przywołane przeze mnie almanachowe nazwy są jedynie sygnałami do dalszych badań nad tą częścią wileńskich realiów charakteryzujących się wszechstronnością, różnorodnością, bogactwem. Wskazane tu apelatywy i onimy ukazują feerię ówczesnych wileńskich możliwości literackich, teatralnych, plastycznych, oświatowych, naukowych, z których zdawali sobie sprawę twórcy „*Almanachu*”, a których, niestety, z różnych przyczyn nie chcieli, a może nie potrafili dostrzec wówczas i później ludzie, utrwalający w swoich przekonaniach i swojej świadomości negatywne stereotypy o międzywojennym Wilnie – mieście zachowującym, także w okresie 1905 (i wcześniej) – 1926, swój niepowtarzalny fenomen i swoją wileńską indywidualność – wileński charakter.

Owych sześć uzupełniających się i przenikających kręgów wydobytych z językowej warstwy przestudiowanego przeze mnie periodyku pozwala mi na wprowadzenie jeszcze jednego symboliczno-metaforycznego określenia *Miasta sztuki* (Węgorowska 2008b). Jest nim nazwa *Miasto intelektu i kultury*. Do jej użycia upoważniają mnie prowadzone od kilkunastu lat badania północnokresowego dziedzictwa językowo-kulturowego, dogłębna analiza wielu współtworzących go faktów, których niewątpliwymi, integralnymi i ponadczasowymi elementami są lingwistyczne sygnatury, wyróżniające wileńską literaturę spośród innych literatur, wileńską sztukę spośród innych sztuk, wileński teatr spośród innych teatrów i wileńską naukę spośród innych nauk.

Bibliografia

- „*Almanach Literacki*”, 1926, red. Cz. Jankowski, Wilno.
- Bujański J., 1991, „Wyzwolenie” w *Reducie*, „*Życie Literackie*”, nr 9, s. 4–10.
- Bujnowski J., 1981, *Obraz międzywojennej literatury wileńskiej*, „*Poezja*”, nr 5/6.
- Dobaczewska W., 1937, *Dzieje kultury wileńskiej pomiędzy dwoma powstaniem*, Wilno.
- Dylewski A., 2007, *Wilno po polsku*, Warszawa.
- Encyklopedia Kresów*, 2004, słowo wstępne S. Lem, Kraków.
- Kominkowa J., 1973, *Almanachy literackie, jako przejaw dziewiętnastowiecznej kultury popularnej*, [w:] *Formy literatury popularnej*, red. A. Okopień-Sławińska, Wrocław.
- Kosman M., 1981, *Uniwersytet Wileński 1579–1979*, Wrocław.
- Kostkiewiczowa T., 1988, *Almanachy*, [w:] M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 25.
- Lewinówna Z., 1984, *Almanachy*, [w:] *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1, red. J. Krzyżanowski, Cz. Hernas, Warszawa, s. 8–9.
- Małachowicz E., 1993, *Cmentarz na Rossie w Wilnie*, Wrocław.
- Miller A., 1936, *Teatr polski i muzyka na Litwie*, Wilno.
- Rzetelska-Feleszko E., 2006, *W świecie nazw własnych*, Kraków–Warszawa.
- Skwarczyński Z., 1961, *Kazimierz Kontrym. Towarzystwo Szubrawców*, Łódź.
- Słownik wyrazów obcych*. Wydanie nowe, 1996, Warszawa.
- Starnawski J., 1997, *Sylwetki wileńskich historyków literatury*, Bydgoszcz.
- Venclova T., 2005, *Wilno*, Vilnius.
- Wesołowski J., 2005, *Wilno – między prowincją i awangardą. Szkic rozwoju miasta*, „*Renowacje i Zabytki*”, nr 2 (14), s. 10–31.
- Węgorowska K., 2004, *Językowe świadectwa kultury i obyczajowości Kresów Północno-Wschodnich*, Zielona Góra.
- Węgorowska K., 2006a, *Czym są Kresy Wschodnie?*, [w:] *Literatury i języki wschodniostowiańskie z perspektywy XXI wieku*, red. B. Tichoniuk, Zielona Góra, s. 215–227.
- Węgorowska K., 2006b, *Onomastyczny obraz międzywojennego Wilna (Ustalenia wstępne)*, [w:] *Miasto – przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie 2*, red. M. Święcicka, Bydgoszcz, s. 416–427.
- Węgorowska K., 2007, *Dzieje i kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego zachowane w onomastyce międzywojennego Wilna*, „*Acta Baltico-Slavica*”, 31, s. 315–324.
- Węgorowska K., 2008a, *Historia Wielkiego Księstwa Litewskiego zachowana w nazwach własnych niektórych wileńskich pałaców*, [w:] „*Młodsza Europa*” od średniowiecza do współczesności, red. J. Jurkiewicz, R.M. Józefiak, W. Strzyżewski, Zielona Góra, s. 543–556.
- Węgorowska K., 2008b, *Symboliczno-metaforyczne nazwy Wilna*, [w:] *Język(i) w mieście, miasto w języku*, red. M. Święcicka, Bydgoszcz, s. 309–324.
- Węgorowska K., 2008c, *Wokół dawnych i współczesnych nazw własnych trzynastu dziedzińców Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] *Literatury i języki wschodniostowiańskie wobec swojego czasu historycznego*, red. A. Ksenicz i P. Stasińska, Zielona Góra, s. 319–328.
- Węgorowska K., 2010, *Wileńskie nazwy – symbole w dawnej i współczesnej edukacji polonistycznej (Wybrane zagadnienia)*, [w:] *Edukacja polonistyczna w latach 1918–1939 jako*

przedmiot badań i inspiracji dla współczesności, „Edukacja Humanistyczna”, t. 6–7, red. L. Jazownik, M. Sinica, Zielona Góra, s. 261–277.

Zawada A., 1995, *Dwudziestolecie literackie*, Wrocław.

Linguistic image of the interwar Vilnius culture as preserved in the 1926 issue of “Literary Almanac”

Abstract

The article discusses the cultural-scientific heritage of Vilnius in the years 1905–1926 as preserved in ideonyms and chrematonyms that can be found in the 1926 issue of “Literary Almanac”.

The onyms co-create six complementary thematic circles represented by:

- a) titles of literary works: “*Żerowisko litewskie*” (Napoleon Rouba), “*Cichy bohater*” (Ludwika Życka), “*Wspomnienie z lat gimnazjalnych*” (Ludwik Czarkowski),
- b) titles of periodicals: “*Ateneum Wileńskie*”, “*Gazeta Codzienna*”, “*Kwartalnik Litewski*”, “*Kresy*”,
- c) names of cultural-scientific societies and institutions: *Towarzystwo Miłośników Wilna*, *Wileńskie Koło Związku Bibliotekarzy Polskich*, *Oddział Sztuki w Urzędzie Delegata Rządu w Wilnie*,
- d) names of Vilnius theatres: *Wileńska Lutnia*, *Teatr Polski na Pohulance*, *Polski Teatr Ludowy imienia Syrokomli*, *Teatr Żołnierski*,
- e) titles of plays staged there: “*Dziady*”, “*Balladyna*”, “*Mazepa*”, “*Barbara*”.

A thorough analysis and interpretation of these linguistic testimonies makes it possible to polemicize with Andrzej Zawada’s thesis, according to which from 1905 to 1926 Vilnius was an “intellectual province”.